

УДК 323:321.01(4-11/-191.2)

Бусленко В. В.

**ПОЛІТИЧНИЙ КОМПРОМІС МІЖ ВЛАДОЮ ТА ОПОЗИЦІЄЮ
В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО ДЕМОКРАТІЇ
(НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ)**

У статті проаналізовано теоретико-методологічні підходи щодо ролі компромісів у формуванні моделі взаємовідносин між владою та опозицією в країнах Вишеградської четвірки в період «оксамитових революцій». Встановлення діалогових форм політичної взаємодії в ході переговорного процесу розглядається у контексті посилення політичної конкуренції та змагальності як важливих складових демократизації.

Ключові слова: влада, політична опозиція, Вишеградська група, політичні взаємовідносини, компроміс, політичні угоди, політична конкуренція.

Бусленко В. В. Политический компромисс между властью и оппозицией в условиях перехода к демократии (на примере стран Вышеградской группы).

В статье проанализированы теоретико-методологические подходы к роли компромиссов в формировании модели взаимоотношений между властью и оппозицией в странах Вышеградской четверки в период «бархатных революций». Установка диалоговых форм политического взаимодействия в ходе переговорного процесса рассматривается в контексте усиления политической конкуренции и состязательности как важных составляющих демократизации.

Ключевые слова: власть, политическая оппозиция, Вышеградская группа, политические взаимоотношения, компромисс, политические соглашения, политическая конкуренция.

Buslenko V. V. Political compromise between power and opposition during transition to democracy (case study of Vyshegrad group countries).

The article analyzes theoretical and methodological approaches to the role of compromises in formation of “power – opposition” relationship model in the countries of Vyshegrad group during velvet revolutions. Establishment of dialogue forms of political interaction during negotiation process is studied in the context of strengthening of political competition and competitiveness as important constituents of democratization.

In transition period in the context of political conflict, the first steps towards understanding between oppositional political forces to establish new game rules and change of the institutional design were of great importance.

In the late 80-ies in Poland, Hungary, Czech Republic and Slovakia in the course of democratic transformations there was a transition from conflicting nature of interaction between the Communist party and opposition to consensus – through dialogue and search for mutually acceptable compromising political decisions.

Equal significance of political opponents in conditions of established balance is considered as a necessary condition for political competition and competitiveness as important constituents of democratization.

This was reinforcing mutual responsibility for the taken decisions.

Regardless the short-time realization of political compromise strategy, it has significant importance for further democratization since in each case it resulted in competitive democratic elections as an important supposition for building liberal democracy.

Key words: power, political opposition, Vyshegrad group, political relations, compromise, political agreements, political competition.

Демократизація країн Центрально-Східної Європи привернула значну увагу дослідників до питання про роль чинників, які впливали на успішність та незворотність цього процесу. Характер перехідного періоду значною мірою визначався відносинами основних політичних акторів – влади та опозиції. Конструктивний характер взаємодії між ними значною мірою забезпечував політичну стабільність, унеможлиблював використання силового чинника в політиці та був необхідним для подальшої інституціоналізації демократичних інститутів.

Актуальність дослідження зумовлюється тим, що в перехідний період в умовах політичного конфлікту істотне значення мали перші кроки до порозуміння між протилежними політичними силами для встановлення нових правил гри та зміни інституційного дизайну. При цьому не до кінця з'ясованими залишаються питання, чому в кожній з країн складаються свої, специфічні моделі взаємовідносин влада-опозиція, одні з яких сприяють побудові консолідованої демократії, а в інших призводять до політичних конфліктів та «затухання» демократії. Досвід Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, які входять до Вишеградської групи, дає нам значну емпіричну базу для теоретичних узагальнень щодо формування моделей відносин влада-опозиція.

Стан наукової розробки проблеми. У політичній науці проблема взаємовідносин влади та опозиції і досягнення між ними компромісу в перехідний період не є новою і в основному розглядається на аналізі демократичних перетворень країн Південної Європи у 1970-х та Латинської Америки у 1980-х роках. Це, насамперед, праці Д. Растоу, Р. Даля, С. Гантінгтона [8; 4; 12]. Вони приділили значну увагу пошуку концептуальної моделі, яка пояснила б причини, динаміку та успіхи процесу демократизації. У цьому плані для нас було важливим використання методологічних аспектів взаємодії влади та опозиції.

Формування моделей взаємовідносин між владою і опозицією на основі компромісу проаналізовано А. Пшеворським [6; 7]. Теоретичні аспекти досягнення політиками компромісних рішень в ході переговорного процесу знаходимо в працях А. Глухової, Л. Шевцової, Т. Кравчика [3; 10; 13]. Ґрунтовний компаративний аналіз внутрішніх угод еліт при переходах до демократії здійснено У. Рейсінгером (Reisinger), Г. Мунцком (Munck) [9].

Проблематика досягнення домовленостей між опозицією та комуністичною владою в країнах Вишеградської групи отримала висвітлення в працях Н. Бокало, С. Трохимчук, М. Вахудової [1; 2]. Водночас проблемним питанням залишається в'яснення значення компромісних рішень для демократичного переходу в країнах Вишеградської групи.

З огляду на актуальність і, одночасно, недостатню наукову розробленість проблематики, необхідним вбачаємо аналіз теоретико-методологічних підходів до ролі компромісів у формуванні моделі взаємовідносин між владою та опозицією в країнах Вишеградської четвірки у період «оксамитових революцій», що і постає метою цієї статті.

Перехід від тоталітаризму та авторитаризму до демократії у кожній з країн Центрально-Східної Європи мав свою специфіку. При цьому для всіх країн характерні три основні етапи: 1) лібералізація авторитарного режиму; 2) встановлення демократичного правління; 3) консолідація демократичного режиму.

Для країн Вишеградської групи лібералізація передувала демократизації. Цей період характеризується незначним пом'якшенням обмежень та поширенням особистих прав та прав окремих груп у рамках авторитарного режиму.

Перехід до демократії передбачає створення умов для конкуренції і змагальності. Тим самим демократичне суспільство убезпечує себе від авторитарних тенденцій в політиці, зловживань владою, залишаючи за собою право політичного вибору. Ступінь зрілості демократії можна визначити тим, чи існує в ньому легальна політична опозиція і які інституційно-правові і фактичні взаємовідносини між нею і владою. Успіх переходу до демократії значною мірою залежить від співвідношення політичних сил в країні, а також від того, як взаємодіють між собою влада та політична опозиція. А. Пшеворський зазначає, що «...демократія – це система вирішення протиріч, в якій результати залежать від того, що зроблять протилежні сторони, але жодна з сил не контролює процес, який відбувається» [6,

с. 30].

Слід зазначити, що на перехідному етапі комуністична влада та опозиція попри навіть протилежність ідеологічних позицій були досить взаємопов'язані. Комуністична влада втрачала легітимність, у той час як легітимність опозиції зростала. Сама опозиція набувала організованих форм, здобуваючи все більшу соціальну підтримку. Та й сам політичний режим «...нагадував гібридний, коли інституції старої системи співіснують з новоствореними інституціями, а автократи ділять владу з демократами – чи то шляхом угоди (через досягнення порозуміння), чи то перебуваючи в конфлікті» [1, с. 11].

У цьому контексті перед опозиційними суспільно-політичними рухами та організаціями стояло завдання визначити своє відношення до легальних засобів досягнення влади, визнаючи їх публічно або розглядаючи їх як недостатні в досягненні поставлених цілей. Стратегія і тактика опозиції різнилася в залежності від міри її радикалізації. Р. Даль, С. Хантінгтон, А. Пшеворський, Д. Растоу та інші політичні теоретики значну увагу приділили питанню поділів опозиції на помірковану та радикальну. Радикальна опозиція розглядається в теоріях перехідного періоду в основному як деструктивний чинник, який поглиблював політичний конфлікт з владою. Її позиції полягали в зміні політичної системи, радикальному оновленні правлячої еліти, небажанні йти на союз з владою. Така позиція була несприйнятлива для правлячої комуністичної партії і сприймалася як реальна загроза можливого радикального оновлення еліт з втратою нею домінуючого владного ресурсу.

Досить суперечливий і мінливий характер мала поміркована опозиція, яка в кінці 80-х років перебувала на етапі організаційного становлення та формування стратегії і тактики здійснення демократичних перетворень. З однієї сторони ця частина опозиції перебувала в одному політичному таборі з радикалами, оскільки часто не сприймала існуючий режим і бажала його заміни. В таких випадках помірковані йшли на співробітництво з радикальною опозицією, узгоджуючи свої дії через проведення спільних акцій, часто виступали з однаковими вимогами.

Для правлячого режиму досить небезпечним було зрушення від поміркованої до радикальної опозиції, коли помірковані більше не задовольняються своїм проміжним становищем і переходять до відкритого протистояння правлячому угрупованню. А. Пшеворський, розмірковуючи про методи і форми діяльності політичної опозиції, зазначав, що вона перебуває перед дилемою – як сильно протестувати і якими способами. Якщо опозиція не стає опонентом – не пропонує альтернатив і не обстоює їх завзято, – тоді представницька влада політичних інституцій – їхня спроможність мобілізувати й залучати – слабка. Та якщо опозиція чинить енергійний спротив, демократія може опинитись під загрозою [7, с. 641].

Перспективність і незворотність процесів демократизації значною мірою визначалася пошуком взаємоприйнятних рішень у ході переговорного процесу між владою і поміркованою опозицією. В умовах певної рівноваги сил та одночасно високої інтенсивності прояву політичного конфлікту між опонентами та прихильниками авторитаризму досить важливим було виключити насильницькі форми його розв'язання, пом'якшити існуючі суперечності. Саме прийняття механізмів згладжування конфліктів також можна вважати частиною процесу переходу до демократії. Одним з ефективних механізмів є компроміс.

Поняття «компроміс» в політиці, як правило, трактується як поступка певним вимогам, відмова від частини власних вимог на користь угод з іншою партією, державою тощо. А. В. Глухова вбачає в цьому понятті глибший, інтенціональний зміст. Компроміс, на її думку, включає такі ознаки, як збір, об'єднання, співробітництво взаємодіючих сторін і в той же час деякі характеристики взаємного виключення, протиборства, конфліктності, які проявляються у стосунках між ними [3].

Досвід перехідних процесів у Польщі, Угорщині, Чехії, Словаччині показує, що досить ефективними методами вирішення політичних конфліктів є практика пактів – політичних угод між лідерами провідних партій або політичних сил. В транзитології аналіз внутрішніх

угод еліт при переходах до демократії ґрунтується на короткотерміновій політичній динаміці. При цьому значну роль за процес демократизації приділяється провідним особам. За такого підходу демократизацію (успішну або провалену) можна пояснити шляхом дослідження вибору, домовленостей, владних ігор та, що має найбільше значення, взаємозв'язків і послідовності таких дій [9, с. 95]. У цьому контексті важливим є вироблення згоди між лідерами опозиції та влади щодо необхідності чітко визначених, відкритих та демократичних правил політичної конкуренції.

Одним з прихильників цього підходу був Д. Растоу (Rustow), який розглядав демократизацію як низку стадій: фази підготовки, прийняття рішення та призвичаєння. У своїй моделі він виділяє декілька послідовних переходів: від національної єдності як підоснови демократизації, через боротьбу, компроміс і звикання – до демократії. Перший великий компроміс, через посередництво якого встановлюється демократія, на думку Д. Растоу, є свідченням ефективності принципів примирення і взаємних поступок. Тому перший успіх здатний спонукати протилежні політичні сили та їх лідерів передати на вирішення демократичними методами і інші важливі питання [8, с. 667].

Саму процедуру переговорів між владою і опозицією та прийняття спільних рішень щодо встановлення певних правил гри можна умовно назвати свідомим яскраво вираженим компромісом. За концепцією Брайса, демократичне рішення може бути побічним результатом вирішення інших важливих проблем. Це рішення буде сприйматися кожною із сторін як певна поступка – і, звичайно, не буде відображувати згоду у питаннях принципів [8, с. 665].

Досвід перехідних процесів у Польщі, Угорщині, Чехії, Словаччині показує, що досить ефективним методом вирішення політичних конфліктів є практика пактів – політичних угод між лідерами провідних партій або політичних сил. Укладання таких угод між владою і опозицією означало відмову від біполярної моделі політичної боротьби, прийняття взаємних зобов'язань та їх інституційне оформлення.

Політика пактів передбачає обмін статусних позицій влади на політичний капітал опозиції. Саме пактування веде до успішних демократичних переходів, бо воно уможливорює:

- 1) обмежити кількість винесених на обговорення проблемних зон, тим самим знизивши ситуацію невизначеності для всіх учасників гри;
- 2) пропорційно розподілити «бенефіси» всім учасникам угоди;
- 3) обмежити участь радикалів і мас із тієї й іншої сторони, що дозволяє маргіналізувати політичних аутсайдерів [5, с. 428].

На думку Л. Ф. Шевцової, не лише в латиноамериканських країнах, але пізніше і в Угорщині, Польщі, Чехії саме політика пактів виявилась основним гарантом посттоталітарної трансформації. «Ця політика зняла напругу із ще слабких інститутів, обмежила рівень конфліктів, сприяла формуванню цілої системи договорів між владою і суспільством, між громадянськими і військовими, між підприємцями і робітниками» [10, с. 82]. С. Хантінгтон вважав, що у разі небажання іти на компроміс цей «мирний процес» може закінчитися поверненням попередньої системи.

Позитивний потенціал політичних угод на перехідному етапі відмічає і А. Пшеворський. Їх зміст він вбачає в необхідності захисту демократичних інституцій від тиску, на який вони не можуть відповісти внаслідок зменшення інтенсивності конфліктів із приводу політичних курсів і кадрових питань. Для звільнення суспільства від авторитарного режиму не завжди потрібні переговори, але вони вкрай потрібні для побудови демократичних інституцій [7, с. 631]. Саму появу політичної опозиції він розглядає в розрізі політичної конкуренції різних політичних сил, що мають суперечливі інтереси.

Про необхідність компромісного вирішення питання щодо зміни політичного режиму зазначав С. Хантінгтон в монографії «Третя хвиля». Зосереджуючи свою увагу на угодах та виборі, що їх роблять визначені еліти, він виділяє три основні варіанти демократичних переходів: 1) трансформація/реформа, 2) заміщення/прорив, 3) трансміщення, за яким настає

консолідація нового режиму. За його концепцією, трансформація відбувається тоді, коли владна еліта очолює процес переходу до демократії. На етапі заміщення авторитарний режим переживає крах, а процес демократизації здійснює опозиція. На етапі трансміщення спостерігається певний баланс сил між урядом, який згодний змінити режим, але неспроможний почати зміни, та опозицією. Спостерігається активізація політичної участі населення у формі страйків, протестів, демонстрацій. Натомість зі сторони уряду спостерігається використання репресивних дій, насильства та введення воєнного стану. За цих обставин компромісне вирішення питання зміни політичного режиму стає необхідним [12, с. 45].

На прикладі країн Вишеградської четвірки чітко прослідковується використання компромісу як інструменту зменшення конфліктності в умовах встановленого тимчасового балансу сил між владою і опозицією. Особливо чітко прагнення до компромісів прослідковується в Польщі. Перший крок до впровадження цих важливих принципів демократії в країні пов'язаний власне з розмовами «круглого столу», засідання якого відбувалося між представниками ПОРП та профспілкової організації «Солідарність» на чолі з лідером Л. Валенсою від серпня 1988 до виборів червня 1989 року.

Це явище є дуже істотне для розуміння ролі опозиції в процесах демократизації. Від того моменту почалися пошуки компромісів замість конфронтації. Це був один з перших демократичних елементів у політичній системі Польщі. Опозиція фактично ставала рівнозначним партнером у дискусіях з реформаторським крилом в ПОРП. Однак домовленості «круглого столу» певною мірою не відображали реальне співвідношення політичних сил, оскільки лише 35 відсотків місць в сеймі відводилось опозиції. Крім того, встановлення посади президента з потенційно значимими, однак нечітко окресленими повноваженнями слугувало в якості додаткової опори для лідера ПОРП генерала В. Ярузельського [11, с. 350].

Подібні процеси спостерігаємо і в Угорщині. В Угорській соціалістичній робітничій партії (УСРП) в лютому 1989 р. було знайдено компроміс між консерваторами і реформаторами і започатковано курс на лібералізацію політичної системи. Під час діалогу з представниками опозиції та організаціями комуністичної течії у вересні 1989 р. укладено домовленості щодо демократизації політичної системи Угорщини. Перші демократичні парламентські вибори в червні 1989 р. у Польщі та в березні 1990 р. в Угорщині можна розглядати як завершення періоду самовідмови комуністичних еліт від старого режиму [1, с. 29].

У Чехословаччині консервативне крило комуністичної партії провадило жорстку лінію щодо опозиції, розглядаючи її як реального противника і загрозу стабільності. Тому, на відміну від Польщі та Угорщини, в країні фактично не відбувся етап лібералізації. Це ускладнило організаційне та ідеологічне становлення опозиції та координацію її дій.

На прикладі Чехословаччини ми маємо своєрідне використання компромісу опозиції з владою, що лише частково вкладалося в загальноприйняті схеми. Це зумовлювалося тим, що на етапі переходу досить нестійкими і мінливими були зв'язки в середовищі опозиції. Нестабільною залишалася діяльність професійних спілок, груп інтересів та інших організацій. Суспільно-політичні рухи, які представляли опозицію, з однієї сторони мали риси класичних партій. З іншої сторони вони були конгломератом різномірних інтересів та груп, політичних напрямів, які об'єднувалися в одне ціле з метою боротьби з комунізмом чи за демократію.

Опозиція в Чехословаччині, максимально мобілізуючи населення на свою користь, змушена була прислухатись до резолюцій мітингів та акцій протесту. Тому домовленості з владою під тиском наростаючої мітингової активності суспільства часто переглядались, а вимоги опозиції еволюціонували в сторону радикалізації. Наприклад, «Громадянський Форум» у Чехії та «Суспільство проти насилля» в Словаччині, маючи досить нечітку і слабо розвинену організаційну будову та виражену диференційованість поглядів різних течій

опозиції, змогли забезпечити плавну передачу влади від Комуністичної партії Чехословаччини до новостворених інституцій. При цьому стратегія опозиції змінювалася від лінії компромісного вирішення питань з владою (листопад 1989 р.) до вимог ліквідації керівної ролі КПЧ (грудень 1989 р.) та проведення вільних демократичних виборів.

Приклад країн Вишеградської четвірки підтверджує важливість встановлення домовленостей між правлячими елітами. Незважаючи на короткотерміновість реалізації цієї стратегії, вона справляє велике значення на подальшу демократизацію, оскільки в кожному випадку її результатом було проведення конкурентних демократичних виборів. Тобто в політичну систему привноситься елемент змагальності та конкуренції, що є важливою передумовою побудови ліберальної демократії. М. Вахудова, порівнюючи успіхи різних урядів Східної Європи, відзначила змагальну політичну систему як один з виразних складників успіху демократії. Вона висунула тезу, згідно з якою «там, де слідом за крахом комунізму негайно відбулося створення і зміцнення змагальної демократичної політичної системи, варто очікувати відносно швидкого прогресу в розбудові ліберально-демократичних політичних інституцій та опертої на ринок економіки» [2, с. 27].

Дослідниця Карл (Karl) знаходить, що демократії, які приходять через керований елітами компроміс (тобто через деяку форму «пактування»), мають схильність до найвищої стабільності [9, с. 97].

Але не можна однозначно перебільшувати значення компромісів між владою і опозицією в перехідний період. Їх укладення несе і певну загрозу для демократії, якщо результатом може стати зменшення конкурентності в партійному середовищі. Зокрема, Д. Растро застерігав щодо перебільшеного значення консенсусу для демократії. На його думку, основа демократії – не максимальний консенсус, а тонка грань між нав'язаним одноманіттям (що веде до певного роду тиранії) і непримиримою ворожнечею (що руйнує суспільство шляхом громадянської війни чи сецесії) [8, с. 672].

Подібну позицію займає польський політолог Т. Кравчик (Krawczyk). На його думку, «не існує універсального підходу, який дозволяє стверджувати, коли суперництво або політична кооперація опозиції з урядом сприяє демократії, а коли призводить до викривлення її фундаментальних засад. Можна тільки ствердити, що для демократичного режиму однаковою мірою є корисною як поміркована політична боротьба між партіями, так і пошуки поміркованого компромісу» [13, с. 159].

Таким чином, у кінці 80-х років у Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині в процесі демократичних трансформацій відбувся перехід від конфліктного характеру взаємодії комуністичної влади з опозицією до консенсусного – через діалог та пошук взаємоприйнятних компромісних політичних рішень. Встановлення діалогових форм політичної взаємодії посилило легітимність та політичну суб'єктність поміркованої опозиції. Рівнозначність політичних опонентів в умовах встановленого балансу сил створювала умови для політичної конкуренції і змагальності як важливих складових демократизації та посилювала взаємну відповідальність за прийняті рішення.

Укладання угод між владою і опозицією в Польщі та Угорщині означало відмову від біполярної моделі політичної боротьби, прийняття взаємних зобов'язань та інституційне їх оформлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бокало М. Проблеми і перспективи демократизації в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі Вишеградської четвірки) / М. Бокало, С. Трохимчук. – Львів, 2000. – 68 с.
2. Вахудова М. Нерозділена Європа. Демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / М. Вахудова ; пер. з англ. Т. Цимбала. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 379 с.
3. Глухова А. В. Компромисс и консенсус как методы регулирования и разрешения политических конфликтов [Електронний ресурс] / А. В. Глухова. – Режим доступу :

<http://www.rciabc.vsu.ru/irex/pubs/glukhova4.htm>

4. Даль Р. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Р. Даль ; пер. з англ. О. Білгородський. – Х. : Каравела, 2002. – 216 с.
5. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / За заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – 576 с.
6. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский ; пер. с англ., под ред. Бажанова В. А. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). – 1999. – 320 с.
7. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація / А. Пшеворський // Демократія: Антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 605–648.
8. Растоу Д. Переходи до демократії: спроба створення динамічної моделі / Д. Растоу // Демократія: Антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 583–604.
9. Рейсингер У. Встановлення та зміцнення демократії / У. Рейсингер // У пошуках правильної парадигми: концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи. – К. : Видавничо-поліграфічне ТОВ «Ай Бі». – С. 77–106.
10. Шевцова Л. Дилеммы посткоммунистического общества / Л. Шевцова // Политические исследования. – 1996. – № 5. – С. 82.
11. Gerardo L. Munck Carol Skalnik Leff Modes of Transition and Democratization: South America and Eastern Europe in Comparative Perspective // Comparative Politics. – Vol. 29, No. 3. – PP. 343–362.
12. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century / S. Huntington. – Norman : Oklahoma University Press, 1991. – 366 s.
13. Krawczyk T. Opozycja polityczna w państwach demokratycznych / T. Krawczyk // Studia z teorii polityki. Tom III ; red. A. Czajowski i L. Sobkowiak. – Wrocław, 2000. – S. 140–159.